

ZRUŠENÍ FEUDÁLNÍCH VZTAHŮ A SNAHY O OSVOBOZENÍ PŮDY VE FRANCII ZA ÚSTAVODÁRNÉHO SHROMÁŽDĚNÍ (1789-1791)

(Příspěvek ke 200. výročí Velké francouzské buržoazní revoluce.)

Stanislav Balík

Jakkoli jsou velká jména, jimiž se honosí,
je revoluce svou podstatou přechodem vlastnictví;
v tom je její nejhlubší podstata, její první
hnačí síla a její historický smysl.

Hippolyte-Adolphe TAINÉ

V historické perspektivě se francouzská
revoluce považuje za hlubokou změnu podmínek
společenského života a hospodářství.

Georges LEFEBVRE

Co se týče majetku, změna pozemkového
vlastnictví zrušením feudálního režimu, desátku
a věčných platů představuje hlavní reformu
revolučního zákonodárce.

Marcel GARAUD

Zůstává velkou skutečností, že revoluce 1789
byla revolucí Svobody a Vlastnictví, avšak navzdory heslu, které
přijala, nebyla nikdy revolucí Rovnosti.

M. DEFOURNEAUX

I.

200. výročí Velké francouzské buržoazní revoluce poskytne nepochybně historikům příležitost zabývat se nejrozličnějšími aspekty revolučních dějin.

Právním historikům dá ve zvýšené míře příležitost objasnit různé problémy, jako je např. ústavní vývoj revoluční Francie, vývoj jednotlivých právních odvětví, právních institucí atd.

Na druhé straně však nelze vyloučit ani to, že – navzdory zvýšenému zájmu o dějiny Velké francouzské buržoazní revoluce – některé jevy zůstanou nezaslouženě stranou.

Tento nezáviděníhodný osud by mohl při zvýšeném zájmu o politické dějiny postihnout nezaslouženě i některé oblasti, v nichž se odehrávaly – snad stranou poli-

tických a ústavních konfliktů – nemálo důležité změny a v nichž došlo k dalekosáhlým rozhodnutím a změnám.

Takovou oblastí byla podle mého názoru práva k půdě, tedy oblast, v níž před r. 1789 panovaly feudální vztahy, které se staly překážkou dalšího rozvoje výrobních sil.

Jejich odstranění a v souvislosti s tím osvobození půdy i bezprostředního výrobce od všeho, co tuto půdu a tohoto výrobce zatěžovalo, se stalo jedním z nejnáléhavějších a nejdůležitějších úkolů Velké francouzské buržoazní revoluce.

Právě této stránce francouzských revolučních dějin je třeba věnovat i nadále pozornost.¹

I

O tom, že osvobození půdy i bezprostředního výrobce nebylo zdaleka zanedbatelnou otázkou, svědčí už sám fakt, že pokrokové síly ve Francii, podobně jako tomu bylo v Anglii,² se o její řešení pokusily již dlouho před revolucí. V této souvislosti lze připomenout, že r. 1614 zástupci třetího stavu, kritizující feudální práva a povinnosti, žádali, aby "výkon těchto práv byl podřízen existenci nějakého titulu a aby královští úředníci chránili sedláky proti svévolným dávkám a urážkám se strany seniorů."³

Královská moc se však v tomto případě postavila na stranu šlechty, omezujíc se jen na vydání ordonance o nutnosti přezkoumání vrchnostenských práv.⁴

Pokus třetího stavu řešit otázku feudálních práv a povinností a osvobození půdy v rámci feudálního státu pokojnou cestou a zákonnými prostředky tak ztroskotal, podobně jako pokus sněmovny obcí anglického parlamentu několik let předtím. Třetímu stavu zůstal pro budoucnost jediný prostředek řešení dané otázky – *revoluce*.

Neúspěch reformních snah měl za následek, že problém zrušení feudálních práv a povinností a osvobození půdy ustoupil do pozadí. Např. v 17. století se jím hlouběji zabýval jen *Ragueau*, který ve svých spisech napadal a odsuzoval vrchnostenská práva jako uzurpovaná.⁵ Do popředí se daná otázka dostala znovu až v 18. století. Zabývali se jí autoři nejrůznějšího zaměření.

Ke stoupencům feudalismu patřil např. hrabě *Boulainvilliers*, který se ve svých spisech snažil především ospravedlnit výsady šlechty.⁶ Jeho dílo se pokládá za počátek feudální reakce, směřující mimo jiné k obnovení feudálních a vrchnostenských práv, k obnově pozemkových knih⁷ atd. Předním obhájcem šlechty a jejích výsad se stal *Montesquieu*. Jeho "Perské listy" (1721) a "O duchu zákonů" (1748) byly mimo jiné i pokusem o ospravedlnění feudálních práv, vrchnostenských soudů atd.

Montesquieuovy a zejména Boulainvilliersovy teorie našly stoupence hlavně mezi právníky. Ti, jako např. *Renauldon*,⁸ zastávali většinou rozporné stanovisko. Na jedné straně totiž odsuzovali některá vrchnostenská práva jako uzurpovaná a příliš tvrdá, na druhé straně však hájili zákonnost feudálního režimu jako celku.

Mezi odpůrci feudálních práv a povinností patřil např. *Voltaire*, který – ač se na svém panství dává pokládat za seniora – se mimo jiné vyslovil pro zrušení nevolnictví atd.⁹ Jako zastánce třetího stavu vystoupil ve svém spise "Histoire critique de la monarchie française dans les Gaules" (1735) také abbé *Ducos*. Feudalismus napadl ve

svém spise "Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France" (napsán 1737, uveřejněn 1764) markýz *d'Argenson*. Jiný autor, spolupracující patrně s Turgotem, *Boncerf* dospěl ve svém spise "Inconvénients des droits féodaux" (1776) po zdrcující kritice feudalismu k požadavku jeho zrušení. Podobné stanovisko zaujal o několik let později také *Letrosne* ve své "Dissertation sur la féodalité", tvořící součást důležitého spisu "De l'administration provinciale et de la réforme de l'impôt" (1779). Autor žádal zrušení feudalismu. Reforma se měla uskutečnit výkupem feudálních práv. A konečně je třeba připomenout pozoruhodný spis "Mémoire sur les Moyens d'améliorer en France la condition des laboureurs, des journaliers, des hommes de peine vivant dans les campagnes et celle de leurs femmes et de leurs enfants" (1789). Jak je zřejmé z názvu, autor, jímž byl *Cliquot de Blervache*, se zabývá problematikou, jinými autory opomíjenou.

Pro řešení otázky feudálních práv byly důležité zejména také názory *fyziokratů*. Mezi jejich nejvýznamnější představitele patřili Quesnay, Turgot, Du Pont de Nemours aj. Významnou postavou byl *Turgot*, který se chopil iniciativy v otázce zrušení feudalismu, protože připravoval postupné zrušení feudálních práv buď bez náhrady nebo za náhradu.¹⁰ Fyziokraté, kteří "měli koncem 18. století, za revoluce a rovněž i po ní značný vliv",¹¹ vytvořili poměrně ucelenou koncepci politickou, ekonomickou a právní.¹² Jejich hlavním cílem byl rozvoj zemědělství. V souvislosti s tím navrhovali řadu dílčích reforem, jako rozdělení obecních pozemků, ohrazování, zrušení požívacích práv, zrušení desátků a robot atd. Jak odpovídalo jejich teoretické koncepci vlastnictví, navrhovali výkup některých škodlivých feudálních práv. Názory fyziokratů byly výhodné pro velké pozemkové vlastníky. Pro chudé rolníky výhody nebyly, protože jejich realizace by vedla k dalšímu zbídačení a proletarizaci těchto rolníků. Vliv fyziokratů byl natolik silný, že se absolutní monarchie pokusila uskutečnit jejich návrhy. Problém feudálního režimu však tyto nesmělé pokusy absolutní monarchie vyřešit nemohly. Rozuzlení mohla přinést jen revoluce...

II

Francouzské rolnictvo, feudálním režimem nejvíce postižené, se k němu mohlo jako celek vyslovit teprve v předvečer revoluce.

Příležitost mu dalo královské nařízení o výkonu svolávacích listů do generálních stavů ze dne 24. ledna 1789.¹³ Požadavky voličů měly být vyjádřeny tradičně formou soupisů stížností.

Soupisy stížností (*cahiers de doléances*) jednotlivých stavů či sociálních skupin sledovaly pochopitelně zájmy toho kterého stavu či sociální skupiny. Otázka feudalismu a feudálních povinností nehrála ve všech soupisech stejně významnou úlohu. Navíc se názory jednotlivých stavů a skupin značně odlišovaly.

Soupisy stížností *privilegovaných* stavů přecházely otázku feudálního režimu nezřídka mlčením. Pokud se k tomuto problému vyslovily, setkáváme se v nich jak s názory konzervativními, tak liberálními. Stanovisko privilegovaných stavů není ani zdaleka jednotné a monolitní.

Soupisy stížností *třetího* stavu byly proti feudalismu. Nejvýznamněji se tento postoj projevil v soupisech venkovských obcí a farností či, jinak řečeno, v soupisech francouzského rolnictva.¹⁴ V této souvislosti je třeba říci, že rolnictvo, i když bylo v

době volební kampaně vystaveno značnému tlaku zvenčí,¹⁵ nebylo pouhým pasivním účastníkem dění. Naopak, i tam, kde přejímají vzory, je rolnictví voliči upravují a prosazují v nich své specifické požadavky. Nezřídka formují své soupisy zcela samostatně, bez předlohy. Někdy své požadavky prosazují i v soupisech okresních a v soupisech třetího stavu měst.¹⁶ Nejlepším dokladem aktivity a postoje rolnictva je skutečnost, že navzdory snahám buržoazie podtrhovat otázky politické a odsunout problém feudalismu do pozadí, rolnictvo klade na prvé místo právě tuto otázku. "Obce", řekl v památné noci 4. srpna 1789 vikomt *de Noailles*, "předložily své požadavky; ústavu si nepřály. Takové přání bylo formulováno teprve v okresech. Co tedy žádaly? Aby byla potlačena práva na výpomoc, ... aby vrchnostenská práva byla zmírněna nebo nahrazena."¹⁷ Pozdější badatel dospívá ke stejnému zjištění.¹⁸

Srovnání venkovských soupisů se soupisy třetího stavu měst ukazuje, že městské obyvatelstvo, buržoazie, se zabývalo otázkami politickými, správními aj., připravující zásadní změny politické či, jinak řečeno, *revoluci politickou*, zatímco rolnictvo, požadující potlačení feudálních vztahů, připravovalo *revoluci sociální*.

III

Generální stavy – pozdější Ústavodárné shromáždění – se sešly v květnu 1789 za složité situace.

Je třeba připomenout, že nedostatek obilí, bída a hladomor počátkem r. 1789 rozjitřily francouzský venkov a vystupňovaly do krajnosti nenávisť rolnictva vůči šlechtě a jejím agentům, proti feudalismu, proti institucím "starého režimu". Rolníci odmítali platit desátky a vrchnostenská práva, místy napadali, plenili a pálili šlechtické zámky, pobíjeli šlechtice, ničili archívy atd. Tyto projevy se stupňovaly a zasahovaly stále více oblastí.

Dalo by se předpokládat, že stoupenci reformy budou naléhat na okamžité řešení otázky feudálních práv, že budou požadovat jejich zrušení. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. Naopak. Ústavodárné shromáždění bylo spíš ochotno poslouchat výzvy k práci na ústavě, než se znepokojoval starostmi rolnictva a jeho voláním po zrušení vrchnostenských práv, po zrušení povinností a břemen, po zrušení "starého režimu".

Následkem toho sílí nesoulad mezi buržoazně-aristokratickým Ústavodárným shromážděním a francouzským rolnictvem

Nutno připomenout, že ani pařížské revoluční lidové síly ani Ústavodárné shromáždění se skutečně po určitou dobu nezabývaly problémy francouzského venkova. Přitom v Ústavodárném shromáždění zasedali četní poslanci, kteří nepochybně znali situaci na venkově a smýšlení rolníků.¹⁹ Tito poslanci však byli namnoze ovlivněni tradičním fyziokratickým přístupem, jehož slabinou bylo zaměření na zájmy bohatých vrstev francouzského rolnictva.

Francouzské rolnictvo jako celek nemělo v prvním období revoluce žádného vynikajícího mluvčího, který by hájil jeho zájmy. A tak se faktickým mluvčím rolnictva stala masová hnutí na jaře a zejména v létě 1789, označovaná současníky jako *rušení pořádku* (*brigandage*) či, s ohledem na účinky, jako *Velký strach* (*Grande Peur*).²⁰ Právě toto hnutí, rostoucí ze dne na den, přimělo nakonec Ústavodárné shromáždění přerušit práce na ústavě a zabývat se otázkou "starého režimu" a jeho potlačení.

Je třeba říci, že to nebyl snadný obrat. Ústavodárné shromáždění se nechtělo, jak jsme řekli, zabývat zlořády feudalismu, ale, jak radil *Sieyès*, ústavou. "Národní shromáždění by bylo nepochybně následovalo tuto radu", říká *Godechot*, "kdyby vzpoura venkova a 'Velký strach', který ji provázel, je nedonutily zabývat se nejprve rolnickými požadavky".²¹

Stalo se tak, což je příznačné, z iniciativy liberálních šlechticů.

Průběh této historické události v dějinách Francie je dobře znám;²² Večer dne 3. srpna 1789 podal *Salomon de Lausagerie* jménem zpravodajského výboru zprávu o situaci v provinciích. Ve zprávě se mluví o ohrožení vlastnictví všeho druhu, o anarchii a rozvratu: "Daně, vrchnostenské dávky, vše je zničeno; zákony jsou bez účinku, úředníci bez autority, spravedlnost je přízrakem, který je marné hledat na soudech."²³ V závěru navrhl zpravodaj přijetí dekretu, v němž se odsuzuje "zastavení platby a poplatků" a zdůrazňuje jako prvořadý úkol (!) Ústavodárného shromáždění práce na ústavě.

Zpráva a návrh dekretu byly přijaty se smíšenými pocity. "Zvedlo se mnoho protichůdných hlasů", konstatuje lakonicky *Moniteur*.²⁴ V řadě projevů byla podtržena nutnost vyjít vstříc požadavkům venkovského obyvatelstva. A jestliže jeden z řečníků vyslovil názor, že "jde o válku chudých proti bohatým,"²⁵ vystihl tím nejen skutečný stav věci, ale naznačil i vážnost situace.

Noční zasedání Ústavodárného shromáždění pokračovalo v noci 4. srpna 1789 projednáváním návrhu prohlášení, vyzývajícího v zájmu prací na ústavě (!) k zachovávaní platných zákonů a plnění povinností.

V diskusi došlo k obratu, když proti návrhu deklarace vystoupili vikomt *de Noailles*²⁶ a vévoda *d'Aiguillon*.²⁷ Oba řečníci, poukazující na skutečné příčiny sel- ských nepokojů, navrhli nezbytné reformy.

Je příznačné, že další řečník, příslušník třetího stavu a fyziokrat *Du Pont de Nemours* se proti návrhům obou šlechticů postavil a ve svém projevu se důrazně vyslovil pro zachovávaní zákonů, bezpečnosti a vlastnictví (podtrhl S. Balík).²⁸ Jeho vystoupení, vysvětlitelné i postojem fyziokratů k vlastnictví, byť i feudálnímu, oslabilo do značné míry účinek projevů obou liberárních šlechticů.

Zasedání Ústavodárného shromáždění nabylo dramatického spádu teprve vystoupením poslance třetího stavu za Basse-Bretagne *Le Guena de Kerengalla*, který varoval před hrozbou katastrofou a vyzval Ústavodárné shromáždění ke zrušení feudálního režimu jako hlavní příčiny nepokojů a nespokojenosti venkova: "Pánové", řekl, "bývali byste předešli požárům zámků, kdybyste byli bývali rychleji prohlásili, že strašlivé nástroje, které obsahují a které mučí lid po staletí, budou zničeny nuceným výkupem, který nařizujete... Řekněte tomuto lidu, že zákony, které vyhlásíte, zničí až do nejmenších zbytků práva, plynoucí z poroby, na která si právem stěžuje. Řekněte mu, že uznáváte nespravedlnost těchto práv, získaných v nevědomosti a temnotách. Pro dobro míru pospíchejte dát své sliby Francii... Nemáte ani okamžik, který byste mohli ztratit. Každý den prodlení způsobí nové obtíže. Pád říší se ohlásil s menším hřmotem: Chcete snad dát své zákony pouze zničené Francii?"²⁹

Pod dojmem této výzvy a za všeobecného nadšení se představitelé privilegovaných stavů vzdali svých výsad, zástupci třetího stavu se podobně vzdali výsad korporací, měst atd.

V závěru jednání byl sestaven seznam hlavních návrhů. Feudálního režimu se týkaly návrhy, předpokládající

- 1) zrušení nevolnictví a mrtvé ruky,
- 2) možnost výkupu vrchnostenských práv,
- 3) zrušení vrchnostenského soudnictví,
- 4) potlačení výlučného práva lovu, na obory a holubníky,
- 5) možnost výkupu desátků všeho druhu.³⁰

Ať už bylo památné zasedání v noci 4. srpna 1789 posuzováno současně jakkoli,³¹ dnešní historikové je pokládají za pouhý začátek. "Ústavodárné shromáždění odhlasovalo pouze zásadu" (*Godechot*). Úkol promítnout ji do odpovídajícího zákonodárství připadl Ústavodárnému shromáždění.

Nešlo o úkol snadný. "Aby byly uzákoněny návrhy šestihodinového zasedání, bylo třeba šesti dnů" (*Sagnac*). Obtížnost ukazují i záznamy z jednání Ústavodárného shromáždění. Z nich je zřejmé, že téměř každý z navrhovaných článků vyvolával živé diskuse, prozrazující snahu privilegovaných omezit co nejvíce poskytnuté ústupky a přenést tíhu reformy na jiné. K ostrým sporům docházelo zejména při jednání o instituci mrtvé ruky, o desátcích, o výlučném právu lovu, obor a holubníků a konečně o vrchnostenských soudech.

Spory o tzv. *mrtvou ruku* (nezcizitelný majetek, *mainmorte*) vznikly proto, že redakční výbor rozšířil původní návrh vikomta de Noailles a přidal k bezplatnému potlačení vrchnostenských robot a jiných osobních povinností také mrtvou ruku věčnou (*mainmorte réelle*). V diskusi se poukazovalo na to, že mrtvá ruka věčná má být jako poskytnutý ústupek (*concession faite*) a jako majetek (vlastnictví, *propriété*) vykupitelná. Obhajovány byly i osobní dávky (*prestations personnelles*). Nicméně Ústavodárné shromáždění zrušilo jak mrtvou ruku věčnou a osobní, tak peněžité dávky (plnění, *prestations*) s nimi spojené.

Také rozprava o *desátcích* byla bouřlivá. Zatímco návrh předpokládal, že "desátky *in natura*, církevní, laické a feudalizované budou moci být změněny na peněžité povinnosti a vykupitelné podle vůle plátců",³² odpůrci desátků (jako Buzot, markýz Lacoste, hrabě Mirabeau aj.) je pokládali za nevyhovující a požadovali zrušení církevních desátků bez náhrady. "Desátek není vlastnictví", prohlašuje hrabě *Mirabeau*, "vlastnictví se vztahuje jen na toho, kdo může zcizovat fond; a to duchovenstvo nikdy nemohlo... Desátek také není držba, jak se říkalo; je to daň, určená té části veřejné služby, která je vyhrazena pastorům; je to podpora, pomocí níž národ platí úředníkům morálky a osvěty."³³ "Desátek si nezaslouží téže shovívavosti jako feudální práva", soudí *Amoult*.³⁴ Také jiní poslanci (de Villiers, Latouche aj.), vycházejíce z rozdílu mezi desátky církevními a laickými či feudalizovanými, žádali bezplatné zrušení desátků církevních a výkup desátků laických. Zajímavé stanovisko zaujal *Chasset*,³⁵ který navrhl

- 1) zrušení církevních desátků s výhradou, že "budou obstarány prostředky k úhradě nákladů na kult a vydržování kněží" a
- 2) výkup feudalizovaných desátků způsobem a formou, stanovenými Ústavodárným shromážděním.

Duchovenstvo, kterému se nepodařilo prosadit ani zachování desátků ani jejich přeměnu na půdní fond pro fary ani zásadu výkupu (navrhovali ji např. Sicyès, abbé

Montesquieu aj.), se nakonec poté, co mu bylo přislíbeno, že stát zabezpečí duchovenstvo a náboženství hmotně, desátků vzdalo a článek 5 o zrušení desátků bez náhrady byl přijat. Blízká budoucnost však měla ukázat, že tímto ústupkem problém desátků nekončí. Stejně tomu bylo i v případě tzv. věčných rent.

Zdaleka nejtěžším problémem měl zůstat ještě po několik let klíčový článek 1, který na jedné straně prohlašoval, že "Národní shromáždění ruší zcela feudální režim" a potlačuje bez náhrady "z feudálních a úročních práv a povinností ty, které se vztahují k mrtvé ruce věčné nebo osobní a k osobnímu nevolnictví a ta práva a povinnosti, které jsou namísto nich" a na druhé straně v zápětí obnovoval feudální režim v podobě vykupitelných práv a povinností ("... a všechna ostatní se prohlašují za vykupitelná"), které měly být vybírány "až do zaplacení výkupného".

Tato koncepce nejlépe ukazuje, že Ústavodárné shromáždění, složené do značné míry z držitelů lén a jiných bohatých vlastníků panství a statků, a ovlivněné představou, že "každé vlastnictví je posvátné a nedotknutelné", nemohlo nařídít úplné a okamžité zrušení feudálního režimu. Vědecká literatura nehodnotí tento postoj Ústavodárného shromáždění jednoznačně. Někteří autoři se vyjadřují skepticky, hodnotíce stanovisko Ústavodárného shromáždění jako "příklad pokrytectví" (Godechot), "kompromis výhodný pro aristokracii" (Soboul), "hořké zklamání" (Lefebvre) pro malé rolníky, jiní zastávají odlišné stanovisko.³⁶

Dekrety ze 4.-11. srpna 1789,³⁷ označované běžně jako "srpnové", byly sice vyhlášeny, účinnosti však nabyly pro odpor Ludvíka XVI. až od 3. listopadu 1789.

IV

Článek 1 srpnových dekretů, který – jak jsme už uvedli – jen vytyčil zásadu, předpokládal zrušení nebo výkup "feudálních práv".

Smysl tohoto výrazu vysvětlil ve zprávě Výboru pro feudální práva dne 4. září 1789 *Merlin de Douai*: "Vy víte, pánové", řekl, "že – ačkoli slova *feudální práva* znamenají v přísném slova smyslu jen práva, odvozená z lenní smlouvy, jejichž přímým principem je poskytnutí léna – se jejich význam obvykle rozšiřuje na veškerá práva, která, nalézající se obvykle v rukou seniorů, tvoří v celku to, co Dumoulin nazývá *complexum feudale*",³⁸ to jest, práva lenní, vrchnostensko-poddanská a desátky.

Článek 1 srpnových dekretů rozlišoval feudální práva na osobní a čestná na jedné straně a práva věčná na straně druhé. První skupina měla být zrušena bez náhrady, druhá měla být vykoupena podle podmínek, stanovených Ústavodárným shromážděním ("... cena a způsob výkupu budou stanoveny Národním shromážděním").

V souladu s vytyčenou zásadou mělo být ještě stanoveno, která práva mají být zrušena bez náhrady, která jsou vykupitelná a za jakých podmínek.

Vyřešením tohoto nesnadného úkolu byl pověřen *Výbor pro feudální práva* (*Comité des droits féodaux*), vytvořený na Chassetův návrh 12. srpna 1789³⁹ a ustanovený 9. října 1789.⁴⁰ Měl dvě podkomise: *První*, jíž předsedal *Merlin de Douai*, měla vymezit bezprostřední účinky zrušení feudálního režimu a rozdíl mezi právy, zrušenými bez náhrady a právy vykupitelnými. *Druhá*, jíž předsedal *Tronchet*, měla stanovit podmínky výkupu feudálních práv, která nebyla zrušena bez náhrady. Samo složení výboru neslibovalo řešení příliš výhodné pro rolníky.⁴¹

Výbor stanovil především kritéria pro rozřídění feudálních práv.

První z nich spočívalo v rozdělení práv do dvou kategorií, zahrnujících

1) *osobní* práva, zavazující osoby přímo, a

2) *věcná* práva, zavazující osoby pouze prostřednictvím půdy a zatěžující samotnou půdu.⁴²

Toto rozlišení nebylo bez úskalí, protože nepočítalo se složitou realitou.

Přesto se výbor pokusil uvedenou klasifikaci uplatnit: Do skupiny *osobních* práv zařadil osobní nevolnictví, mrtvou ruku osobní a věcnou, vrchnostenská výhradní práva a soudní práva feudálů. Do skupiny *věcných* práv zařadil peněžité a naturální dávky, převodní práva, věcné pozemkové renty, věcné roboty a veškerá práva, která mohla spočívat na smlouvě a mohla tudíž být pokládána za věcná. Ani toto rozdělení však nebylo nesporné, protože např. roboty nebo banality mohly být jak osobní tak věcné. "Beze sporu je velký počet těch, které se odvozují z osobního nevolnictví", poznamenává *Merlin de Douai* ve zprávě ze 4. září 1789, "ale jsou také dávky, které jsou pouze cenou za propůjčení něčeho těm, kdo jsou zatíženi."⁴³ Navíc Ústavodárné shromáždění nebylo důsledné. Ačkoli samo vytyčilo kritéria k rozlišení práv osobních a věcných, samo se jimi příliš neřídilo. Tak např. mrtvá ruka věcná byla pokládána za osobní právo, zatímco věcné roboty, které vznikly z těchže příčin a zatěžovaly tytéž osoby, byly zařazeny mezi věcná práva.⁴⁴

Druhé kritérium pro rozlišení feudálních práv vyložil *Merlin de Douai* ve zprávě z 8. února 1790: "Po velice uvážlivém zkoumání se nám zdálo", řekl, "že do seznamu zrušených práv je třeba zahrnout všechna ta, jež nepocházejí ani z lenní smlouvy ani ze smlouvy o svobodné úročné držbě a která zavazují jen osoby nezávisle na držbě půdy a jež nemají jiného důvodu než okupaci, podnícenou feudálním režimem, podepřenou vrchnostenskou mocí a potvrzenou zákonem silnějšího."⁴⁵ Je proto třeba odlišit práva zákonná od uzurpovaných. Ta, jež vznikla díky postoupení pozemku do léna či úročního nájmu, měla být zachována a pokládána za vykupitelná. Práva, postrádající jakýkoli právní podklad, měla být naopak zrušena bez náhrady. Touto konstrukcí *Merlin de Douai* uplatnil nové rozlišení, spočívající na rozdílu mezi feudalitou *vládnoucí* (*féodalité dominante*) a *smluvní* (*féodalité contractante*).⁴⁶

Také toto druhé kritérium nebylo bez úskalí. "Jak ve skutečnosti poznat", píše *Garaud*, "zda nějaké právo, pokládané za vynucené, nebylo odvozeno ze smlouvy a zda jiné, vyplývající ze smlouvy, nebylo uloženo násilím?"⁴⁷ Navíc původní tituly, které měly ukázat skutečný původ a stav věci, nebyly už k dispozici. Senioři je nemohli předložit. Požadovat od nich tituly znamenalo v konečných důsledcích seniory vyvlastnit. Proto Ústavodárné shromáždění, věnující "mnoho pozornosti věřitelů a velmi málo dlužníkům" (*Buzot*), nemohlo ani toto kritérium plně a důsledně uplatňovat.

Nedostatky uvedených hledisek a patrně i neochota zajít příliš daleko donutily Ústavodárné shromáždění spokojit se při třídění práv dokonce jen s pouhými domněnkami. Následkem toho práva, pokládaná za uzurpovaná, byla zrušena bez náhrady. Naopak práva, o nichž se soudilo, že jsou založena na dobrovolně uzavřených dohodách, byla prohlášena za vykupitelná. Dlužníkovi však byla dána alespoň teoreticky možnost domněnku zákonitosti daného práva vyvrátit předložením

důkazu. Osobní práva, pokládána za uchvácená násilím, měla být zrušena bez náhrady.

Zbývá jen dodat, že současně se svou zprávou *Merlin de Douai* předložil i návrh dekretu o feudálních právech.⁴⁸ Osnova, přijatá bez podstatných změn, byla schválena jako dekret z 15.-28. března 1790.⁴⁹ Dekret, upravující způsob zrušení feudálního režimu, vznikl spojením několika dílčích dekretů, přijatých postupně v průběhu diskuse.

Už v preambuli dekretu se zdůrazňuje, že Ústavodárné shromáždění hodlá dále rozvíjet a uskutečňovat srpnové dekrety a že dekret je výsledkem této snahy.

Titul I dekretu se zabývá "všecobecnými účinky zrušení feudálního režimu". Začíná výkladem zásady: "Veškeré rozdíly čestné, co do přednosti a moci, vyplývající z feudálního režimu", říká se v čl. 1, "se ruší; pokud jde o práva užitková, která budou existovat až do výkupu, přizpůsobují se prostým rentám a pozemkovým břemenům."

Zrušení feudálního režimu muselo zasáhnout více či méně všechny feudální instituce. Pokud jde o *léna a svobodné úročné nájmy*, důsledkem zrušení feudálního režimu byla přeměna jejich právního charakteru. Podstatu změny vysvětlil *Merlin de Douai* ve zprávě z 8. února 1790: "Změnili jste povahu těchto statků, které – osvobozeny napříště od zákonů feudalismu – jsou podrobeny zákonům pozemkového vlastnictví... Tyto statky", řekl dále, "přestaly být lény a staly se pravými svobodnými statky."⁵⁰ *Garaud* k tomu poznamenává: "Pozemkové vlastnictví ztratilo svůj feudální ráz, aby se stalo svobodným."⁵¹ Rozdíl mezi pozemky šlechtickými a selskými přestal existovat.

Tato přeměna pozemkového vlastnictví však nebyla provázena osvobozením od věcných břemen. Feudální břemena, která půdu zatěžovala, nebyla totiž zrušena, ale až do výkupu pouze změněna na čisté pozemkové poplatky. Navenek byla nicméně přeměna pozemkového vlastnictví provázena některými vnějšími změnami.⁵²

Titul II dekretu mluví o "vrchnostenských právech, jež byla potlačena bez náhrady". Vypočítává v této souvislosti podrobně práva, která měla být pokládána za osobní a následkem toho zrušena bez náhrady. Patřila k nim veškerá práva mrtvé ruky, osobní dávky a roboty, práva a povinnosti spojené s nevolnictvím atd. (čl. 1). Pozemky, držené jako mrtvá ruka věcná či smíšená, zůstaly podle čl. 2 podrobeny jako dosud břemenům, poplatkům, věcným robotám atd. Čl. 3 dodává, že pozemky mají zůstat podrobeny i úroku, převodním právům atd. Všechna tato práva se totiž pokládala za důsledek osobní dohody.

Zachovávaní těchto práv na nezcizitelných pozemcích bylo přímým porušením čl. 1 srpnových dekretů z r. 1789, který zrušil bez náhrady všechna práva a povinnosti, "které se vztahují k mrtvé ruce věcné nebo osobní a k osobnímu nevolnictví a ta práva a povinnosti, které jsou namísto nich". Jak Výbor pro feudální práva tak Ústavodárné shromáždění zaujaly na radu *Merlina de Douai* odlišné stanovisko. Navíc Ústavodárné shromáždění respektuje v rozporu se srpnovými dekrety v čl. 4 titulu II dekretu z 15.-28. března 1790 výslovně "veškeré zprošťovací akty, jimiž mrtvá ruka věcná nebo smíšená" byly změněny na "pozemkové dávky a na převodní poplatky."⁵³ Ustanovení o mrtvé ruce se měla podle č. 7 aplikovat i na některé dlouhodobé dědičné nájmy.

Dekret současně zrušil bez náhrady velké množství vrchnostenských práv, uvedených v čl. 2. Tento seznam byl později doplněn titulem I dekretu ze 13.-20. dubna 1791,⁵⁴ který zrušil přibližně čtyřicet vrchnostenských práv. V případě práv, zrušených čl. 1 titulu II dekretu z 15.-28. března 1790,⁵⁵ šlo v zásadě o práva, která – protože nepocházela z dělení vlastnictví – byla pokládána za nezákonná. Domněnka jejich nezákonnosti byla absolutní jen u některých, u jiných byla vyvratitelná. Kompromisní řešení bylo přijato také v případě vrchnostenských výhradních práv, která sice byla v zásadě zrušena čl. 23, avšak, pokud vyplývala z dohod mezi pospolitostmi obyvatel a jednotlivcem, byla čl. 24 chráněna.⁵⁶

Článek 27 sice potlačil osobní roboty, uznal však současně věcné roboty, které byly "cenou za postoupení vlastnictví půdy nebo věcného práva".

Týž princip se uplatnil i ve vztahu k ostatním vrchnostenským právům, vyjmenovaným v různých člancích. Vlastníci práv, zachovaných články 9, 11, 15, 17 a 27, měli předložit buď původní titul nebo dvě souhlasná svědectví, nepopřená dřívějšími uznáními, za předpokladu nepřerušného držení nejméně po dobu 40 let.

Dekret z 15.-28. března 1790 se zabýval v titulu II také právem seniorů na jednu třetinu rozdělených obecních pozemků (*triage*). Výbor pro feudální práva navrhl toto právo pro budoucnost zrušit, avšak ponechal v platnosti veškeré edikty a rozsudky, které toto právo povolovaly nebo vykonávaly mimo rámec ordonance z r. 1669. Návrh se stal předmětem ostré diskuse, jíž se zúčastnil mimo jiné i *Robespierre*, požadující, aby senioři vrátili půdu venkovským pospolitostem.⁵⁷

Ústavodárné shromáždění zvolilo nakonec kompromisní řešení, spočívající v tom, že

- 1) respektovalo účinky ordonance z r. 1669,
- 2) zrušilo právo jedné třetiny pro budoucnost a
- 3) zrušilo právo jedné třetiny se zpětným účinkem od r. 1769 (v tomto roce byl vydán první edikt o právu jedné třetiny mimo případy, povolené ordonancí z r. 1669⁵⁸). Toto opatření však mělo jen omezený charakter; historikové se o něm vyjadřují skepticky.⁵⁹

Je třeba zdůraznit, že titul II dekretu z 15.-28. března 1790 počítal se zpětným účinkem většiny ustanovení, rušících feudální práva. Plyne to z ustanovení, že "Všechny shora uvedené dispozice, vyhlášené článkem 33, s výjimkou dispozice čl. 9 titulu I a článku 13, 17 a 19 tohoto titulu, jež budou vykonány teprve dnem vyhlášení tohoto dekretu, budou účinné dnem vyhlášení králových patentních listů 3. listopadu 1789". Mínění pozdějších autorů o tomto článku se různí: Např. *Beudant*⁶⁰ a později *Garaud*⁶¹ jej vysvětlují interpretativním charakterem dekretu z 15.-28. března 1790. Podle nich tento dekret pouze rozvíjel srpnové dekrety a jejich dispozice. Jiní autoři, jako např. *Viard*,⁶² to popírají.

Titul III dekretu z 15.-28. března 1790 se zabýval vykupitelnými právy. Zásadu vyložil v čl. 1., kde se praví: "Všechna užitková práva a povinnosti feudální nebo úročné, jež jsou cenou a podmínkou prvotního postoupení pozemku, budou prostě vykupitelná a budou se platit dále až do uskutečnění výkupu." Jak je ze znění článku zřejmé, jednalo se o práva, která vznikla postoupením půdy a z titulu léna nebo úročného statku. Tato úprava, zřejmě nevýhodná pro rolníky, objektivně chrání zájmy seniorů a zachovává feudalismus v jeho "ekonomické realitě" (*Soboul*).

Všechna práva, která nebyla uvedena v seznamu práv zrušených bez náhrady, se mění na poplatky za věčný pacht. Ústavodárné shromáždění, které opustilo hypotézu uchvácení věčných práv seniory, pokládá napříště věčná práva, pokud by se neprokázal opak, za *zákonná*. Důkaz nezákonnosti věčného práva, opřený o feudální právo, výhodné pro seniory, se tak stal krajně obtížným, ne-li přímo nemožným. Rolníci, neschopní prokázat nezákonnost těchto práv, byli nuceni k výkupu. V souvislosti s tím dekret zakazuje obcím, okresním a krajským správním shromážděním "pod pohrůžkou neplatnosti, podání žaloby a náhrady" bránit vybírání některého z vrchnostenských práv ... pod záminkou, že se jeví samo sebou nebo výslovně jako potlačené bez náhrady (čl. 5). Ústavodárné shromáždění jde v dekretu ještě dál. Respektující "posvátné a nedotknutelné" vlastnictví, snaží se obnovit tituly, o něž senioři přišli za mimořádných okolností léta 1789. V souvislosti s tím

1) bylo vlastníkům lén, jejichž archívy a tituly byly spáleny nebo vyloupeny během vzpour od počátku r. 1789, dovoleno "prokáží-li tento fakt titulem nebo svědky (desíti, šlo-li o obecné právo a šesti v ostatních případech – S.B.) během tří let po vyhlášení tohoto současného dekretu, ustanovit buď akty nebo svědeckým důkazem držby po třicet let, předcházejících požáru nebo vyloupení, povahu a množství práv, nepotlačených bez náhrady, jež jim náležela";

2) bylo seniorům, kteří se od počátku r. 1789 zřekli "z donucení nebo pro násilí" všech nebo části práv, jež nebyla dekretem z 15.-28. března 1790 zrušena bez náhrady, dovoleno prohlásit neplatnost svého zřeknutí.

Zbývá dodat, že titul III řešil ve prospěch držitelů statků jednak tzv. pravidlo enklávy (čl. 3), jednak právo držitele půdy v případě, že je k ní více titulů, dát přednost titulu "pro držitele nejvýhodnějšímu" (čl. 4).⁶³

Dekret z 15.-28. března 1790 představuje – přes již zmíněné nedostatky a zaměření – pozoruhodné zákonodárné a právnícké dílo.⁶⁴ Hlavní přínos dekretu, vycházejícího z pozoruhodné konstrukce rozdílu mezi "feudalitou vládnoucí" a "feudalitou smluvní", tkvěl v tom, že

1) *zrušil* práva "uzurpovaná na veřejné moci nebo jí postoupené či zřízené násilím" (jako byla tzv. čestná práva, osobní roboty atd.) a

2) *přeměnil* práva, představující protihodnotu původního postoupení pozemku (jako byly úroky, pozemkové renty atd.), na buržoazní soukromé vlastnictví a prohlásil je za vykupitelná.

Na druhé straně nelze přehlédnout určitou omezenost dekretu. Tkvěla v tom, že nebyl zcela důsledný ve zrušení vrchnostenských práv a že přeměna věčných práv na buržoazní soukromé vlastnictví ještě neznamenal ani úplné osvobození půdy ani rolníků.

Protože, jak jsme viděli, byl zachován jistý počet vykupitelných práv, bylo třeba stanovit i podmínky výkupu.

Tronchet, předsedající druhé subkomisi Výboru pro feudální práva, předložil první, předběžnou zprávu už 12. září 1789.⁶⁵ Definitivní zprávu, provázenou návrhem titulu IV dekretu o feudálních právech, předložil 28. března 1790.⁶⁶ Po spěšném projednání byl návrh přijat jako dekret ze 3.-9. května 1790.⁶⁷

Dekret upravuje zásady, způsob a výši výkupu vrchnostenských práv, uvedených v čl. 1 a 2 titulu III dekretu z 15.-28. března 1790. Obecné zásady byly vyloženy v člancích 1-5.

Ústavodárné shromáždění se postavilo v podstatě na stanovisko výkupu *individuálního a fakultativního*. Vyplyvá to ze znění čl. 1, kde se mimo jiné stanoví: "Každý vlastník bude moci vykoupit feudální a úročná práva, jimiž je pozemek zatížen, i když by ostatní vlastníci téhož panství nebo téhož kantonu nechtěli využít dobrodiní výkupu..." čl. 6 předpokládá výkup *dobrovolný* na základě smlouvy mezi držitelem a vlastníkem. V případě, že by ke smlouvě nedošlo, mohl se plátce vrchnostenských práv utéci k výkupu *nucenému*. Čl. 1-2 byl zakázán oddělený výkup práv, spočívajících na více pozemcích. Solidární úroky a poplatky, zatěžující více statků, měly být vykoupeny současně. V případě spoluvlastnictví k pozemku nemohl žádný spoluvlastník vykoupit svůj pozemek jinak, než vyplacením všech fixních práv najednou (čl. 3). Pokud všechna práva vyplatil, stával se věřitelem ostatních spoluvlastníků (čl. 5). Vedlejší příležitostná práva mohla být vykoupena podle podílu (čl. 5). Všechny povinnosti a břemena, zatěžující půdu, ať už byly placeny každoročně nebo příležitostně, měly být zaplacený současně. V této souvislosti je třeba připomenout, že výkup vedlejších příležitostných práv (jako byly převodní a nabývací poplatky), v praxi pro rolníky zcela výjimečných,⁶⁸ přijali rolníci s nevolí.

Dekret nařizoval zaplacení "všech nedoplatků pevných a ročních rent... jak za předchozí léta, tak za běžný rok, poměrně k době, jež uběhne od posledního promlčení až do doby výkupu" (čl. 22) a provedení výkupu "na všech stupních feudálního žebříčku" (čl. 44). Z tohoto druhého požadavku vyplývala povinnost seniorů odevzdat část výkupní ceny svému suzerénovi.

Dekret dále stanovil klíč pro výpočet sazeb u práv placených v naturáliích, u břemen a poplatků, vybíraných každoročně a z vedlejších příležitostných práv.⁶⁹

Výkup věcných práv, zpřesněný instrukcí správním shromážděním z 12.-20. srpna 1790,⁷⁰ byl natolik složitý, že si vynutil ještě během let 1790-1791 vydání dalších dekretů. Patřily k nim zejména

1) dekret ze 3.-31. července 1791⁷¹ o výkupu těch feudálních práv, o nichž mělo být podle č. 9-11 dekretu ze dne 3.-9. května rozhodnuto později,

2) dekret ze 14.-19. listopadu 1790,⁷² povolující oddělený výkup vedlejších příležitostných práv a pravidelných ročních poplatků

a) poručníkům, opatrovníkům a jiným správčům siroteků, mladistvých a jiných osob, vyjmenovaných v čl. 7 dekretu ze 3.-9. května 1790⁷³ a

b) správčům národních statků, označených dekretem ze 3.-31. července 1790,⁷⁴

3) dekret ze 9.-20. března 1791,⁷⁵ který dovolil solidárním dlužníkům nehmotných práv, odvislých od národních statků, vykoupit "jejich poměrnou část řečených práv" s podmínkou, že vymezí svůj podíl na celkovém objemu práv (čl. 15) a konečně

4) dekret ze 13.-20. dubna 1791,⁷⁶ který dovolil držitelům lén nebo svobodných úročních statků vykoupit pouze část vedlejších příležitostných práv (titul II, čl. 1).

Zákonodárné akty Ústavodárného shromáždění, zejména pak dekrety ze 4.-11. srpna 1789, z 15.-28. března 1790 a ze 3.-9. května 1790 měly uskutečnit historický úkol zničení feudálního režimu.

Splnilo Ústavodárné shromáždění tento obtížný a složitý úkol? Nalezlo jeho nejlepší řešení?

Pokusíme se na tuto otázku odpovědět.

Avšak ještě dříve se budeme zabývat alespoň ve stručnosti některými dílčími problémy, které Ústavodárné shromáždění muselo v rámci svého historického úkolu řešit.

Patří k nim problém potlačení desátků a dlouhodobých nájmů.

V

Jak už jsme řekli, přijalo Ústavodárné shromáždění po prudké diskusi dne 11. srpna 1789 kompromisní řešení problému *desátků*. Připomínám v této souvislosti, že Ústavodárné shromáždění rozlišovalo dvě kategorie desátků, a to

- 1) desátky *církevní* a
- 2) desátky *feudalizované*.

Zatímco desátky církevní měly charakter kontribuce nebo daně, desátky feudalizované se pokládaly za protihodnotu postoupení půdy. Desátky feudalizované měly být vykupitelné. Pro zařazení feudalizovaných desátků do kategorie feudálních práv vykupitelných mluvil především jejich patrimoniální charakter.

Složitost problému desátků vedla k vytvoření zvláštního výboru pro desátky dne 27. března 1790.⁷⁷

Zprávu tohoto výboru s připojeným návrhem dekretu předložil dne 9. dubna 1790 Chasset.⁷⁸ Ve zprávě se navrhovalo mimo jiné potlačení církevního desátku, což vyvolalo prudký odpor některých zástupců duchovenstva (abbé Grégoire, biskup Boisgelin atd.). Přesto se návrh stal dekretem ze dne 14.-20. dubna 1790.⁷⁹

Dekret sice církevní desátky zrušil, ale nařizoval jejich placení až do 1. ledna 1791 (čl. 3). Nájem desátků jak církevních tak feudalizovaných měly být zrušeny koncem r. 1790. Současně dekret stanovil, že duchovenstvu mají být vypláceny platy v penězích od 1. ledna 1790.⁸⁰

Feudalizované desátky, pokládané dekretem z 15.-28. března 1790 za "cenu a podmínku původního postupu půdy" (titul III, čl. 1) byly zařazený do kategorie práv, prohlášených za vykupitelná (titul III, čl. 2). Dekret ze 14.-20. dubna 1790 tuto koncepci, nepoužitelnou pro všechny feudalizované desátky, nepřevzal.⁸¹

Zbývá jen dodat, že povinnost platit desátky až do 1. ledna 1791, znovu ukládaná dekrety z 18. června 1790⁸² a z 28. června 1790,⁸³ prohloubila existující propast mezi Ústavodárným shromážděním a rolníky, kteří odmítali po 4. srpnu 1789 desátky platit, pokládajíce je za zrušené. Ústavodárné shromáždění se marně snaží rolníky uklidnit nebo zastrašit dekrety ze 13. července 1790⁸⁴ a 3. srpna 1790.⁸⁵

Po vydání dekretu ze 14.-20. dubna 1790 zbývalo ještě upravit způsob a podmínky výkupu.

Stalo se tak titulem V dekretu ze 23. října 1790,⁸⁶ rozeznávajícího dvě kategorie feudalizovaných desátků, a to:

- 1) desátky, pokládané za cenu postupu pozemků a
- 2) desátky, které pro nedostatek titulu nemohly tak být posuzovány.

Desátky první skupiny sdílely osud vykupitelných feudálních práv, uvedených v titulu III dekretu z 15.-28. března 1790. Následkem toho měly být placeny až do

výkupu. Výše výkupní ceny desátků byla stanovena čl. 1 a 3 titulu V dekretu ze 23. října 1790. Stejně jako v případě vrchnostenských práv bylo zákonodárství Ústavodárného shromáždění pro plátce nevýhodné. Vyvolalo proto velkou opozici. Interpretativní dekret,⁸⁷ který Ústavodárné shromáždění vydalo, situaci ještě více zkomplikoval.

Tak problém desátků nejenže nebyl zcela vyřešen, ale navíc byl vyřešen tak neuspokojivě, že Zákonodárné shromáždění, které r. 1791 vystřídalo Ústavodárné shromáždění, nemohlo udělat nic jiného, než dílo svého předchůdce změnit.

Jak jsme už řekli, muselo Ústavodárné shromáždění kromě desátků řešit ještě problém tzv. věčných či dlouhodobých nájmu, tj. další překážky plného osvobození půdy.

Ústavodárné shromáždění se jejich otázkou začalo zabývat už v srpnu 1789. Především čl. 6 srpnových dekretů prohlásil za vykupitelné "všechny věčné pozemkové renty jak v naturáliích tak v penězích, ať jsou jakéhokoli druhu, jakéhokoli původu (a) ve prospěch jakýchkoli osob..." V souladu s tím byl dekretem z 18. prosince 1790⁸⁸ upraven výkup pozemkových rent.

Obecné zásady výkupu, způsob a výše výkupného byly upraveny v titulech II a III dekretu, reprodukujících v zásadě ustanovení dekretu ze 3. května 1790 o výkupu feudálních práv. Titul IV mluví o účincích možnosti výkupu vrchnostenských práv, zejména pak o možných obtížích při výkupu pevných a příležitostných práv, zatěžujících pozemek pronajatý za rentu, jestliže tento pozemek byl lénem nebo úročným statkem. A konečně titul V, podrobně rozebíraný *Chenonem*,⁸⁹ se zabýval účinkem možnosti výkupu vůči vlastníkovi a dlužníkovi renty.

Věčné renty byly potlačeny jak pro přítomnost tak pro budoucnost. Poplatky, požadované na základě rent atd., se staly vykupitelnými. Realizace reformy byla nicméně velmi nesnadná a u většiny věčných nájmu se střetla s různými obtížemi.⁹⁰

Snaha Ústavodárného shromáždění o přenesení půdy z rukou pozemkové aristokracie do rukou malých vlastníků vedla k reformě pozemkových rent. Připomeňme, že čl. 6 srpnových dekretů z r. 1789 nařídil jejich výkup a současně zakázal vytvářet nové nevykupitelné renty. Reforma podporovala rozdělení majetku, které bylo díky nedělitelnosti pozemkové renty do revoluce nemožné. Na druhé straně měla reforma i některé nepříznivé aspekty.⁹¹

Přesto Ústavodárné shromáždění organizovalo, jak jsme viděli, dekretem z 18. prosince 1790 výkup rent za podobných podmínek jako u feudálních práv.

Pozemkové renty⁹² zanikly provedením reformy, jež se jich týkala a jež vyvolaly později diskuse mezi stoupenci pozemkových rent a jejich odpůrci.

Čl. 1 titulu II dekretu z 18. prosince 1790 Ústavodárné shromáždění v zásadě rozhodlo, že v budoucnu mohou být uznávány pouze nájemy dočasné. Renty, roční poplatky za svobodný dědický pacht atd. byly prohlášeny za vykupitelné. Zákonodárci se pokusili v dekretu vymezit i zásady pro roztržďení pozemkových nájmu, jejich realizace v praxi však byla obtížná.⁹³ Lze dodat, že problém tzv. věčných a dlouhodobých nájmu byl natolik složitý, že se jej Ústavodárnému shromáždění nepodařilo plně vyřešit. Na druhé straně nelze popřít, že reforma pozemkových rent, motivovaná přáním přenést vlastnictví půdy, byla – přes určité nedostatky⁹⁴ – dalším významným opatřením v oblasti práv k půdě.

ZÁVĚR

Zbývá odpovědět na otázky, které jsme si položili výše: Splnilo Ústavodárné shromáždění úkoly, které před ním revoluce vytyčila? Nalezlo důsledné a správné řešení otázky zrušení feudálního zřízení a osvobození půdy a bezprostředních výrobců?

Historikové nejsou v tomto ohledu zajedno. Setkáváme se u nich zejména s kritikou jednotlivých aspektů zákonodárského díla Ústavodárného shromáždění. Shodují se především v tom, že jak Ústavodárné shromáždění, tak jeho Výbor pro feudální práva připravovaly reformy spěšně.⁹⁵ *Chenon*⁹⁶ připisuje Ústavodárnému shromáždění nedostatek odvahy a dobré vůle. "Skutečným paradoxem", napsal *Godechot*,⁹⁷ "se Národní shromáždění stalo spoluvíníkem nejhorších zlořádů feudálního režimu!" Vedle těchto kritických, někdy až skeptických názorů se setkáváme i s kladným hodnocením zákonodárského díla Ústavodárného shromáždění.⁹⁸

Lze najít a vysvětlit hlubší příčiny postoje Ústavodárného shromáždění v otázce zrušení feudálního režimu a jeho institucí? Domnívám se, že je to možné a nutné. V čem tedy spočívaly tyto příčiny?

Předně je třeba připomenout samo složení Ústavodárného shromáždění. Nezasedal v něm žádný rolník. Vedle duchovenstva a šlechty v něm zasedali sice příslušníci buržoazie, z nichž ovšem někteří byli sami vlastníky lén a úročních statků, zainteresovaní "na zachování vrchnostenských práv a ochotní přijmout z navrhovaných opatření ta, která by jim přinesla nejmenší újmu."⁹⁹

Za druhé, nelze přehlédnout, že mnozí členové byli navíc ovlivněni a omezeni koncepcí "posvátného a nedotknutelného" vlastnictví, jež bylo třeba chránit i tehdy, když šlo o vlastnictví feudální.

Za třetí, členové Ústavodárného shromáždění, zejména pak ti nejvýznamnější, byli především politiky. Středem jejich pozornosti byla ústava. Rolnickými požadavky se zabývali jen pod tlakem venkova, chvatně a spíš okrajově.

Za čtvrté, úkol najít řešení problému půdy a jejího osvobození bylo svěřeno právníkům, kteří sice vypracovali dílo nemálo pozoruhodné z hlediska teoretického, avšak značně odtržené od konkrétních podmínek.

Zákonodárské akty Ústavodárného shromáždění o zrušení feudálního režimu a o výkupu feudálních práv ukazují, jak zásady a sliby, slavnostně vyhlášené v památné noci 4. srpna 1789, jsou postupně opouštěny. "Zrušení feudalismu Ústavodárným shromážděním", napsal *Soboul*,¹⁰⁰ "bylo víc zdánlivé než reálné... Feudalismus byl zničen ve své podobě institucionální a právní, zachován byl ve své realitě ekonomické."

Zákonodárství Ústavodárného shromáždění o právech k půdě obráží stále víc úsilí části buržoazie o kompromisní řešení. Bylo nalezeno ve výkupu vrchnostenských práv, představujících protihodnotu postoupení pozemku. "Výkup feudálních práv představoval ekonomickou bázi kompromisu s aristokracií, hledaného od r. 1789 jednou částí buržoazie..."¹⁰¹ Lze souhlasit s názorem, že tento kompromis, výhodný pro aristokracii, byl pro rolníky "hořkým zklamáním" (*Lefebvre*).

Jak celková koncepce Ústavodárného shromáždění, tak jeho dekrety o právech k půdě vystupňovaly na nejvyšší míru napětí na francouzském venkově. Zavraždění

hraběte de Dampierra u Sainte-Menchould v červnu 1791 je proto jen příznačnou epizodou, charakterizující situaci na venkově.¹⁰²

Tato situace se stává rychle katastrofální.

Senioři, nedbající dekretů Ústavodárného shromáždění, odmítají dát souhlas k výkupu a navíc často ještě trvají na plnění povinností a břemen, zrušených srpnovými dekrety. Zřejmě ještě nechápou, že toto počínání je v následujících letech buď donutí k emigraci nebo přivede pod gilotinu...

Rolníci naopak prosazují často násilím důsledné uskutečňování téměř magického ustanovení čl. 1 srpnových dekretů o zrušení feudálního režimu. Netuší ještě, že realizace jejich přání je přivede nejdříve do náručí republiky a později do řad Napoleonovy armády...

Ústavodárné shromáždění, neochotné opustit svou koncepci, se marně snaží rozjitřený venkov uklidnit.

V okamžiku, kdy prohlašuje, že "jeho poslání je skončeno a že jeho zasedání končí", stává se nespokojenost všeobecnou...

Poznámky

- 1 Několik příspěvků k dané problematice lze najít i v české právněhistorické časopisecké produkci. Srv. BALÍK, S.: Etude sur le problème des "lois-clé" dans la législation révolutionnaire en Angleterre au XVIIe et en France au XVIIIe siècle, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1970, č. 3, str. 199n.; BALÍK, S.: Feudalismus ve Francii na konci "starého režimu" a jeho soudobá kritika, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1971, č. 4, str. 257n.; BALÍK, S.: Zrušení feudálního režimu a osvobození půdy za francouzské buržoazní revoluce v letech 1789-1794, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1973, č. 2, str. 111n.
- 2 K tomuto pokusu srv. BARG, M.A.: Anglijskaja revolucija i sudby krestjanskogo zemlevladěnijsa. O tak nazyvaemoj otmeně rycarskogo děržanija, in: *Srednije veka*, vyp. V, 1954, str. 32n.; BALÍK, S.: K problému zrušení feudálních institucí v německé selské válce, v nizozemském povstání a v anglické buržoazní revoluci, in: *Problémy dějin a teorie státu a práva*. Uspořádal K. MALÝ st., Praha 1982, str. 43n.
- 3 Cituje GARAUD, M.: *Histoire générale du droit privé français (de 1789 à 1804)*, II. *La Révolution et la propriété foncière*, Paris 1959, str. 164. Dále jen GARAUD, *Révolution*, II.
- 4 ISAMBERT, F.A. aj.: *Recueil général des Anciennes lois françaises*, XVI, Paris 1829, str. 281, ord. 207. Dále jen ISAMBERT, *Recueil*.
- 5 Srv. zejména jeho *Indice des droits roiaux et seigneuriaux, des plus notables distinctions, termes et phrases de l'estat, de la justice, des finances et pratique de France* (Paris 1609) nebo *Les costumes générales des pays et duché de Berry, avec le commentaire et conférence des autres costumes et statuts de France*, Paris 1615.
- 6 Srv. jeho *Essais sur la noblesse de France, contenant une dissertation sur son origin et abaissement*, (Amsterdam 1732).
- 7 Např. Edme LA POIX DE FRÉMINVILLE, *Pratique universelle pour la rénovation des terriers et des droits seigneuriaux*, Paris 1746-1757, 5 vols.
- 8 Srv. jeho *Traité théorique et pratique des droits seigneuriaux* (Paris 1765).
- 9 K Voltairovým názorům srv. VOZKA, J.: *Duchovní revoluce ve Francii XVIII. století*, Praha 1948, str. 63n. nebo POMEAU, R.: *Politique de Voltaire*, Paris 1963.
- 10 Srv. CONDORCET, M.J.A.C.: *Vie de Monsieur Turgot*, Londres 1786, str. 173n.
- 11 GODECHOT, J.: *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, 3e édition revue et augmentée, Paris 1985, str. 11.

- 12 K fyziokratickém učení srv. WEULERSSE, G.: *La Physiocratie à la fin du règne de Louis XV* (1770-1775), Préf. E. LABROUSSE, Paris 1959. Ze starší české překladové literatury lze připomenout GIDE, CH. – RIST, CH.: *Dějiny nauk národohospodářských*, 2. vydání, Praha 1928.
- 13 DUVERGIER, J.B.: *Collection complete des Lois, Décrets, Réglemens et Avis du Conseil d'Etat*, I, Paris 1824, str. 15n.
- 14 Podrobněji srv. SAGNAC, PH.: Les Cahiers de 1789 et leur valeur, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1906 až 1907, str. 330n.
- 15 Šlo spíše o ovlivňování šlechtou a patrně i duchovenstvem než vládou. MOUNIER, J.J.: *Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres*, I, Genève 1792, str. 156 o tom píše: "Nezdálo se, že by ministerstvo podniklo nějaká opatření, aby ovlivnilo redakci soupisů nebo jmenování zástupců."
- 16 Srv. SÉE, H.: La rédaction et la valeur historique des cahiers de paroisse pour le États-généraux de 1789, in: *Revue historique*, 1910, str. 294n.
- 17 *Gazette nationale ou Moniteur universel* (Réimpression), I, Paris 1858, str. 279. Dále jen *Moniteur*.
- 18 COUTURIER, H.: *Préparation des États-généraux de Poitou*, poitiers 1919, str. 180.
- 19 Srv. GODECHOT, *Institutions*, str. 190.
- 20 K *Velkému strachu*, jeho podstatě a historické roli srv. LEFEBVRE, G.: *La Grande Peur de 1789*, Turin 1953.
- 21 GODECHOT, *Institutions*, str. 192.
- 22 K událostem památné noci ze 3. na 4. srpna 1789 srv. KESSEL, P.: *La nuit du 4 août 1789*, Paris 1969.
- 23 *Moniteur*, I, str. 270.
- 24 *Moniteur*, I, str. 270.
- 25 *Moniteur*, I, str. 270-271.
- 26 *Moniteur*, I, str. 279.
- 27 *Moniteur*, I, str. 279.
- 28 *Moniteur*, I, str. 280.
- 29 *Moniteur*, I, str. 280.
- 30 *Moniteur*, I, str. 288.
- 31 Srv. *Moniteur*, I, str. 288, kde se uvádějí některé značně protichůdné názory (markýze Des Ferrières, abbého Gregoira atd.).
- 32 *Moniteur*, I, str. 293.
- 33 *Moniteur*, I, str. 327.
- 34 *Moniteur*, I, str. 294.
- 35 *Moniteur*, I, str. 326n.
- 36 V této souvislosti lze uvést názor prof. M. DEFOURNEAUX, který v dopise (z 20. listopadu 1971) autorovi tohoto článku napsal: "Ústavodárné shromáždění, které prohlašovalo v linii fyziokratů, že vlastnictví je 'nedotknutelné a posvátné', uplatňovalo přísně důsledky, jež vyplývaly z této zásady, ať už byl vlastníkem kdokoliv. Chránilo stejně vlastnictví v rukou šlechticů, jako vlastnictví v rukou rolníků. Nechránilo je proto, že bylo částečně v rukou šlechticů. Zničilo prostě to, co mělo charakter třídní (nebo spíše stavovské) výsady, ale vlastnictví, posuzované jako 'klenba této velké stavby, jež spojuje 24 milionů lidí v těleso národa' (výrok poslance Zákonodárného shromáždění Prouveura – S.B.), chrání a upevňuje, aby upevnilo tuto stavbu jako celek." Dodal bych, že tento postoj poslanců Ústavodárného shromáždění, uplatňovaný i v Zákonodárném shromáždění a v Konventu až do 17. července 1793, ukazuje názorně třídní podmíněnost revolučních zákonů.
- 37 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 39n. K jejich francouzskému znění a českému překladu srv. BALÍK, *Texty*, III, Praha 1986, str. 82n.
- 38 *Archives parlementaires de 1789 à 1860. Recueil complet des débats législatifs et politiques des chambres françaises*. Par J. MAVIDAL et E. LAURENT, VIII, Paris 1868, str. 574. Dále jen *Archives*.
- 39 *Archives*, VIII, str. 399.
- 40 *Archives*, IX, str. 391.
- 41 Srv. GODECHOT, *Institutions*, str. 193.
- 42 Srv. SAGNAC, PH.: *La Législation civile de la Révolution française (1789-1804)*, Paris 1898, str. 98.
- 43 *Archives*, VIII, str. 578.
- 44 Srv. SAGNAC, *Législation*, str. 99.
- 45 *Archives*, XI, str. 504.
- 46 SAGNAC, *Législation*, str. 93, pozn. 3 uvádí, že revoluční zákonodárci tyto výrazy nepoužívali. GARAUD, *Révolution*, II, str. 185 naopak soudí, že tyto výrazy "předkládají přesně učení právníků XVIII. století".
- 47 GARAUD, *Révolution*, II, str. 185.
- 48 *Archives*, IX, str. 501, 511-518.
- 49 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 195n.

- 50 *Archives*, XI, str. 499.
- 51 GARAUD, *Révolution*, II, str. 187.
- 52 Podrobněji k nim srv. BALÍK, *Zrušení feudálního režimu*, str. 128n.
- 53 K právnímu rozboru zprošťovacího aktu srv. SAGNAE, *Législation*, str. 99, pozn. 3. A dále *Archives*, XI, str. 503.
- 54 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 367n.
- 55 GARAUD, *Révolution*, II, str. 187.
- 56 Zákon zakazuje osobám, podrobeným dříve vrchnostenským výhradním právům, napadat vlastnictví mlýnů, vinařských lisů a jiných objektů vrchnostenských práv, jež byla zrušena čl. 23 a staví tak vlastnictví pod ochranu zákona (čl. 26).
- 57 *Archives*, XII, str. 17.
- 58 "Chybný výklad "dekretu přiměl Ústavodárné shromáždění k vydání vysvětlujícího dekretu z 15. května 1790. "Národní shromáždění... stanoví", říká se v dekretu, "že, rušíc řečenými články právo třetiny... nezamýšlelo nic na újmu vlastnictví lesů atd. ... ani nepřiznávalo obcím žádné nové právo na tento majetek." Obce a jednotlivci, kteří si činili nároky na lesy atd. nebo jejich užívání, měli se svých práv domáhat postupem práva. Srv. DUVERGIER, *Collection*, I, str. 206.
- 59 Např. SAGNAC, *Législation*, str. 102 podtrhuje, že nešlo o rozhodnutí pro celou Francii: "Obce", napsal, "musely čekat na zákon Ústavodárného shromáždění, aby mohly nabýt držby svých uchvácených pozemků". GODECHOT, *Institutions*, str. 194 tento názor sdílí: "V každém případě" napsal, "byly anulovány pouze akty o právu třetiny, uskutečněné v Lotrinsku po tomto datu."
- 60 BEUDANT, CH.: *La transformation juridique de la propriété foncière dans le droit intermédiaire*, Paris 1889, str. 204.
- 61 GARAUD, *Révolution*, II, str. 188. Srv. také DUVERGIER, *Collection*, II, str. 39, pozn. 1.
- 62 VIARD, P.P.: *Histoire générale du droit privé français (1789-1830)*, Paris 1931, str. 50.
- 63 "Veškeré spory o existenci nebo množství práv, uvedených v předchozím článku", nařizuje se v čl. 3, "budou rozhodovány podle důkazů, uznávaných statutů, obyčejí a pravidly, zachovávanými dosud." DUVERGIER, *Collection*, I, str. 142.
- 64 SOBOUL, A.: *La Révolution française*, Paris 1967, str. 46.
- 65 *Archives*, VII, str. 619n.
- 66 *Archives*, XII, str. 387n.
- 67 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 190n.
- 68 GODECHOT, *Institutions*, str. 195.
- 69 Podrobněji srv. BALÍK, *Zrušení feudálního režimu*, str. 129.
- 70 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 343n.
- 71 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 269n.
- 72 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 22n.
- 73 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 190n.
- 74 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 270n. Šlo o statky
 - a) maltézského řádu (čl. 3),
 - b) známé pod názvem korunních domén (čl. 4),
 - c) držené jako zástava atd. (čl. 5) a
 - d) držené jako úděl (čl. 6).
- 75 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 298n.
- 76 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 357n.
- 77 Skládal se ze členů výboru finančního, církevního, zemědělského a pro obchod. Srv. *Archives*, XII, str. 366.
- 78 *Archives*, XII, str. 611n. Podrobněji o tomto návrhu a jeho přijetí srv. MARION, M.: *La dîme au XV-IIIe siècle et sa suppression*, Paris 1912, str. 231n.
- 79 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 187n.
- 80 Platy duchovních byly upraveny Civilní ústavou duchovenstva a několika pozdějšími dekrety (ze 24. července 1790, 3. srpna 1790, 11. srpna 1790 a 18. října 1790). Srv. DUVERGIER, *Collection*, I, str. 288-290, 300-303, 309-310, 315-328, 470n.
- 81 GARAUD, *Révolution*, II, str. 250.
- 82 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 253n.
- 83 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 265.
- 84 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 290.
- 85 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 309.
- 86 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 497n.
- 87 DUVERGIER, *Collection*, III, str. 7.
- 88 DUVERGIER, *Collection*, II, str. 122.
- 89 CHENON, E.: *Les démembrements de la propriété foncière*, Paris 1923, str. 114.

- 90 GARAUD, *Révolution*, II, str. 258n.
91 GARAUD, *Révolution*, II, str. 159.
92 LOCRÉ, B.I.G.: *La législation civile et criminelle de la France, ou commentaire et complètement des codes français*, VIII, Paris 1927, str. 87n.
93 GODECHOT, *Institutions*, str. 194.
94 SAGNAC, *Législation*, str. 197n.
95 Srv. např. SAGNAC, *Législation*, str. 97 nebo GARAUD, *Révolution*, II, str. 194.
96 CHENON, *Démembrements*, str. 110.
97 GODECHOT, *Institutions*, str. 194.
98 Např. již zmíněný prof. DEFOURNEAUX uvádí ve svém dopisu autorovi tohoto článku, že zásada "nedotknutelného a posvátného vlastnictví", která se stala základním pilířem zákonodárství Ústavodárného shromáždění, byla zachována také Zákonodárným shromážděním a Konventem, který tuto zásadu opustil až v červenci 1793. Konvent tak neučinil z důvodů právních, ale pod tlakem mimořádné situace, kdy bylo třeba získat masivní podporu pro republiku. Postoj Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění i Konventu však podle mého názoru nijak nevyvrací, ale spíš dokládá třídní podmíněnost řešení otázky feudálního zřízení a osvobození půdy.
99 GARAUD, *Révolution*, II, str. 194.
100 SOBOUL, *Révolution*, str. 45.
101 SOBOUL, *Révolution*, str. 47.
102 Srv. k této události LEFEBVRE, G.: *L'assassinat du comte de Dampierre*, in: *Revue d'histoire moderne*, 1942, str. 241n.

© Stanislav Balík, 1991

L'abolition des rapports féodaux et les efforts de la libération du sol sous la Constituante (1789-1791)

Stanislav Balík

Résumé

Dans son article, l'auteur montre que la féodalité, sa décompositio et sa situation insoutenable à la fin de l'Ancien régime sont devenues, au XVIIe et notamment au XVIIIe siècle, l'objet de violentes critiques de la part des idéologues politiques, des hommes de droit, etc. Par contre, certains auteurs du XVIIIe siècle développaient aussi quelques tentatives pour défendre le régime féodal et ses institutions.

Au bref aperçu de ces points de vues contradictoires se rattache une analyse des cahiers de doléances de 1789. L'auteur arrive à l'idée que la partie la plus importante des cahiers, c'est-à-dire ceux du Tiers-Etat, ont une orientation anti-féodale et tendent dans leurs conséquences vers la révolution politique et sociale en France.

Dans la partie suivante l'auteur traite des raisons qui ont conduit à la proclamation desdits décrets d'août. Dans ce contexte il analyse le comportement des ordres privilégiés et du Tiers-Etat face à la question du régime féodal et montre que la solution de ce problème, adoptée dans la nuit du 4 août 1789, était en fait contradictoire.

Dans le chapitre suivant l'auteur s'occupe de l'oeuvre législative de l'Assemblée Constituante, notamment de la loi du 15 au 28 mars 1790 et du décret du 3 mai au 9 mai 1790. L'Assemblée Constituante s'y appuie sur la théorie de ladite féodalité dominante et de la féodalité contractante. L'auteur arrive à la conclusion que la législation de l'Assemblée Constituante quant à l'abolition du régime féodal et le rachat des droits féodaux fut un acte juridique remarquable. Il montre en même temps que l'Assemblée Constituante s'efforçait de réaliser un compromis entre la bourgeoisie et l'aristocratie. Ce compromis ayant comme base le rachat des droits féodaux suscite progressivement une tension extrême entre la paysannerie française et l'Assemblée Constituante.

Dans le dernier chapitre l'auteur s'occupe du sort de la dîme et desdites locutions perpétuelles ou à longue durée. Selon l'auteur, leur abolition fut la deuxième grande mesure révolutionnaire tendant vers l'abolition de l'Ancien régime et ses institutions. Néanmoins, cette mesure ne pouvait plus diminuer la tension entre les paysans français et la Constituante.